

بررسی و تحلیل جنگ افزار و کاربرد آن در نبرد رستم و اشکبوس

هخامنش حاذق نژاد

کلاس هشتم ۴. اهواز. مدرسه استعدادهای درخشان شهید بهشتی ۲

چکیده

نبرد رستم و اشکبوس، یکی از داستان‌های تأثیرگذار و حماسی شاهنامه است که در آن، جنگ‌افزارهای متنوعی به کار گرفته شده است. با پیشرفت تکنولوژی و توسعه‌ی جوامع، صحنه‌ی نبرد، پوشش جنگجویان و ابزارهای مورد استفاده‌ی آنان نیز، تغییرات فراوانی کرد؛ به طوری که انسان امروزی، حتی در تشخیص و شناخت برخی از ابزار، با مشکل مواجه می‌شود؛ بنابراین، شناخت جنگ‌افزارها از نظر نوع، کارکرد و موارد استفاده، می‌تواند کمک بسیاری به فهم صحنه‌ی نبرد و موقعیت مبارز و در نهایت، درک درست از معنای اشعار، به ویژه در شاهنامه کند. در داستان نبرد رستم و اشکبوس، جنگ‌افزارها، از نظر نوع و کاربرد، به چهار دسته‌ی گوناگون تقسیم می‌شوند؛ دسته‌ای همانند تیر و تیغ و کمان، ویژه‌ی نبرد و آسیب رساندن به دشمن هستند، دسته‌ای چون بیریان، جوشن و خفتان و ...، تن پوش رزمند و پهلوان را از گزند دشمن، حفظ می‌کنند و دسته سوم، ابزارهای موسیقایی چون بوق و کوس و امثالهم هستند که نقش تهییجی یا آگاهی‌دهنده دارند و در آخرین دسته، دسته‌ای چون عنان و برگستوان و ...، ویژه‌ی اسب جنگجویانند، جای می‌گیرند. با بررسی جنگ‌افزارهای مورد استفاده در این نبرد، تیر و کمان، بیشترین بسامد را دارند؛ زیرا رستم پیاده به جنگ پهلوان تورانی آمده است و وی را فقط با دو تیری که از کمان رها می‌کند، از بین می‌برد. واژگان کلیدی: شاهنامه‌ی فردوسی، رستم و اشکبوس، جنگ‌افزار.

۱. مقدمه

شاهنامه، شعری حماسی در قالب مثنوی از حکیم ابوالقاسم فردوسی، شاعر نامدار ایرانی است که در آن، اساطیر، پهلوانی‌ها و تاریخ ایران و ایرانیان مکتوب می‌شود. از جمله نبردهای تأثیرگذار و سرنوشت‌ساز ایران و توران در شاهنامه، نبرد کاموس کشانی با ایرانیان است که در بخشی از این جنگ بزرگ، نبرد پهلوانی تورانی به نام اشکبوس با رستم، به تصویر کشیده می‌شود. با تحولات صنعتی و پیشرفت جوامع و تغییرات روزافزون در زندگی انسان‌ها، صحنه‌ی نبرد و نوع جنگ‌افزارهای مورد استفاده نیز، تغییرات بسیاری از سر گذرانده است؛ به طوری که شناخت و آشنایی با کارکرد هر کدام از این جنگ‌افزارها به فهم بیشتر اشعار شاهنامه و نبردهای آن دوران، کمک شایانی می‌کند.

در مورد اهمیت موضوع، باید اشاره کرد که در دوران گذشته و به ویژه در شاهنامه، پیروزی در هر نبرد به دو عامل بستگی داشت: ۱ - قدرت و مهارت جنگجو ۲ - جنگ‌افزار مورد استفاده‌ی او. آنچه در ادامه می‌آید، جستاری در شناخت و معرفی ابزارآلات جنگی در نبرد رستم و اشکبوس کشانی است که در همین راستا، پس از معرفی و بررسی ویژگی‌های جنگ‌افزارهای به کاررفته در داستان، بسامد و کاربرد هر کدام نیز بررسی می‌شود.

۱.۱. اهداف

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هدف از این پژوهش را می‌توان در چند نکته دانست: ۱) شناخت دوران گذشته و آشنایی با صحنه‌های نبرد و نوع ابزارهای جنگی مورد استفاده‌ی جنگجویان ۲) کمک به درک و فهم درست از معانی اشعار شاهنامه ۳) با تحلیل و بررسی جنگ‌افزارهای استفاده شده در نبرد رستم و اشکبوس، به این سؤال پاسخ داده شود که کدام جنگ‌افزار و چرا، بیشترین تکرار را داشته است؟ و کدام یک و به چه دلیلی، کمتر به کار می‌رود؟

۱.۲. پیشینه تحقیق

تاکنون و با این عنوان، هیچ پژوهشی صورت نگرفته است؛ اما چند اثر قابل توجه و مرتبط با موضوع، وجود دارد؛ از جمله دنیا خوش پسند، (۱۳۸۹)، در «فرهنگ جنگ‌افزارهای شاهنامه» به اختصار درباره‌ی جنگ‌افزارهای شاهنامه، مطالبی به چاپ رسانده است و از بعضی سلاح‌ها، سخن می‌گوید. محمود زنجانی، (۱۳۸۰) نیز در «فرهنگ جامع شاهنامه» به صورت پراکنده به جنگ‌افزارها، اشارتی دارد. در برخی از مقالات هم، تعدادی از جنگ‌افزارهای محل مناقشه، بررسی شده است. سجاد آیدنلو، (۱۳۷۸)، در مقاله‌ای با عنوان «رویکردی دیگر به ببر بیان»، و مه‌ری باقری، (۱۳۶۵)، در مقاله‌ای با عنوان «ببر بیان»، مطالبی درباره‌ی ببر بیان که پوشش ویژه‌ی رستم بود، سخن گفته‌اند.

۲. بحث

۳. خلاصه‌ی داستان

تورانیان به سرکردگی خاقان چین و کاموس، به ایران لشکری بزرگ کشیده‌اند و دو سپاه ایران و توران در برابر هم صف‌کشیده‌اند. در آغاز داستان رستم و اشکبوس، پهلوان تورانی به میدان می‌آید و حریف می‌طلبد. رهام، به رزم او، داوطلب می‌شود؛ اما او را یارای مقابله نیست و در این هنگام، رستم که از نبردی دیگر برگشته، درحالی‌که عنان رخس را در دست دارد، به محل صف‌آرایی دو سپاه می‌رسد و گریز رهام را از برابر اشکبوس کشانی، شاهد می‌شود.

طوس، فرمانده‌ی سپاه ایران، خشمگینانه قصد دارد به میدان برود؛ اما رستم اجازه نمی‌دهد و درحالی‌که که پیاده است، اشکبوس را به رزم می‌طلبد. پس از رجزخوانی‌های فراوان، رستم که به‌صورت ناشناس به میدان آمده، تیری بر سینه‌ی اسب اشکبوس زده و او را بر خاک می‌غلطاند. اشکبوس، هراسان و با رنگی پریده، رستم را تیرباران می‌کند؛ ولی هیچ‌کدام به رستم اصابت نمی‌کند. در این هنگام، رستم با تیری دیگر، سینه‌ی اشکبوس را می‌شکافد و او را از بین می‌برد. سپاه توران، هراسان و اندوهناک، این صحنه را تماشا می‌کنند و ادامه‌ی داستان، توصیف آشفته‌ی تورانیان به فرماندهی خاقان چین و کاموس است.

۴. جنگ‌افزار و انواع آن

وقتی سخن از جنگ باشد، ناگزیر از جنگجویان و جنگ‌افزار نیز به‌عنوان دو عامل اصلی سخن به میان می‌آید. در شاهنامه نیز این‌گونه است. بنا بر نظر پژوهشگران «بهترین توصیف‌های شاهنامه، خاص میدان‌های جنگ است. در میدان‌های جنگ شاهنامه، غوغای عجیبی برپاست: دلیران گردن‌کش به جان یکدیگر می‌افتند، مبارزان در ستیز و ستوران به جست‌وخیزند و توده‌های عظیم اسلحه، بر هم می‌خورد» (صفا، ۱۳۹۲: ۲۳۲). جنگ‌افزارهای موضوع این پژوهش، چهار کاربرد متنوع دارند و ازینرو به چهار دسته‌ی اصلی، تقسیم می‌شوند:

۱ - جنگ‌افزارهایی که ابزار نبرد هستند و به‌صورت مستقیم به حریف آسیب می‌زنند؛ مانند شمشیر، خنجر، تیر و کمان و...

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

- ۲ - جنگ‌افزارهای که تن پوش هستند و از بدن محافظت می‌کنند و در مواردی حمل بعضی از وسایل نوع نخست را آسان می‌کنند، مانند کمر بند، ببر بیان، خفتان و ...
- ۳ - ابزارها و وسایل جنگی موسیقایی که آگاهی رسانند و در برخی موارد هدف از نواختن آن‌ها، اعلام شروع جنگ و ترساندن و هول و هراس در دل دشمنان افکندن است، همانند کوس، بوق، کرنای و ...
- ۴ - جنگ‌افزارهایی که بر اسب‌ها بسته می‌شد و آن‌ها را برای نبرد آماده می‌کرد. این نوع ابزار در هدایت و محافظت اسب‌ها به کار گرفته می‌شد، مانند برگستوان، عنان و ...

۱. ۴. جنگ‌افزارهای دسته اول

۲. ۱. ۱. ۴. تیر

تیر، سلاح مکمل کمان است که از سه بخش اصلی بدنه که یک چوب راست و نازک است، نوک آهنین و تیز که پیکان نام دارد و یک پر که به پایین بدنه وصل می‌شد و قابلیت این را داشت که سرعت تیر را بیشتر کند و معمولاً از پر عقاب بوده است تشکیل می‌شود. از نام‌های دیگر این سلاح می‌توان به نام‌های خدنگ، ناوک، دلدوز، جگردوز، سینه دوز اشاره کرد. یکی از مرغوب‌ترین انواع تیر که از چوب ساخته می‌شد، تیر ساخته شده از درخت گز بوده است که در شاهنامه به پیشنهاد سیمرغ، توسط رستم از آن درخت تهیه شد و پس از زهرآلود شدن به زندگی اسفندیار رویین تن پایان داد. (خوش پسند، ۱۳۸۹: ۱۴۰) این اسلحه در این نبرد، پرکاربردترین جنگ‌افزار بوده است.

نام تیر ۱۴ بار در این نبرد، آمده است.

کمانش کمین سواران گرفت

بر آن نامور تیرباران گرفت

(خالقی مطلق، ۱۳۹۳: ۱۲۷۲)

به خفتانش بر تیر چون باد بود

جهانجوی در زیر پولاد بود

(همان، ۱۲۷۳)

به بند کمر بر بزد تیر چند

کمان را به زه بر به بازو فگند

(همان، ۱۲۸۲)

ببین تا هم‌اکنون سرآری زمان

بدو گفت رستم که تیر و کمان

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

(همان، ۱۲۹۷)

که اسپ اندرآمد ز بالا به روی

یکی تیر زد بر بر اسپ اوی

(همان، ۱۲۹۹)

تہمتن بدو گفت: بر خیره خیر

به رستم بر آنکه ببارید تیر

(همان، ۱۳۰۳)

نگه کرد یک تیر دیگر خدنگ

کمان را بمالید رستم به چنگ

(همان، ۱۳۰۵)

همه تیر تا پر در خون کشید

کز آن نامور تیر بیرون کشید

(همان، ۱۳۱۱)

سراسر همه نیزه پنداشتند

همه لشکر آن تیر بگذاشتند

نگه کرد، برنا دلش گشت پیر

چو خاقان چین پر و پیکان تیر

(همان، ۱۳۱۳)

دل کوه در جنگشان اندکیست!

کنون نیزه با تیر ایشان یکیست

(همان، ۱۳۱۶)

ندانم چه دارد به دل شوربخت

کجا تیر او بگذرد بر درخت

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

(همان، ۱۳۱۹)

کمانش تو دیدی و تیر ایدرست به نیرو ز پیل ژیان برتر است

(همان، ۱۳۳۹)

زهی بر کمان ستش از چرم شیر یکی تیر، پیکان او ده ستیر

(همان، ۱۳۵۶)

۳. ۲. ۱. ۴. کمان

«کمان، چوب خمیده شده به شکل نیم‌دایره است که به وسیله زه دوسر آن را محکم به هم می‌بستند. از نام‌های دیگر کمان، می‌توان به شیز، چرخ و زاغ سیاه اشاره کرد» (خوش پسند، ۱۳۸۹:۲۳۵).

کمان، یکی از مهم‌ترین جنگ‌افزاری است که در بیشتر نبردهای شاهنامه وجود دارد. مهمی نقش کمان در شاهنامه جایی نمایان می‌شود که بعضی داستان‌های شاهنامه کمان حتی توانسته است سرنوشت ایران را هم تعیین کند و شخصیت‌هایی مانند آرش کمانگیر با سلاحشان شناخته می‌شوند و همان‌طور که مشاهده می‌شود که حتی لقب آن‌ها با توجه به سلاحشان گذاشته شده است. کمان در نبرد رستم و اشکبوس هم نقش مهمی داشته است چون رستم با استفاده اول از کمانش اسب اشکبوس و هدف بعدی هم خود اشکبوس بود. استفاده از کمان کار دشواری بود، چون به دو ویژگی مهم بستگی داشت

الف) مهارت و قدرت کماندار

رستم در استفاده از بیشتر جنگ‌افزارها مهارت بسیاری داشت، اما استفاده از کمان قدرت زیادی نیاز دارد که همان‌طور که در بالا گفته شده رستم در این نبرد فقط از دو تیر استفاده کرد که این، نشان‌دهنده‌ی مهارت و قدرت بالای رستم بوده است

ب) کیفیت و قدرت کمان

دومین ویژگی مهم بک کمان خوب کیفیت آن است. کمان‌های از جنس خوب باید تاب‌وتوان قدرت کماندار و به دست آوردن قدرت ذخیره در کمان را داشته باشد.

مشهورترین کمان، کمان چاچی یا چاچی کمان است که در شهر چاچ ساخته می‌شد. از انواع کمان، می‌توان به کمان‌های چهارخم، گروهه و چرخ اشاره کرد. نام کمان ۷ بار در این داستان آمده است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

کمانش کمین سواران گرفت

بر آن نامور تیرباران گرفت

(همان، ۱۲۷۱)

به بند کمر بر بزد تیر چند

کمان را به زه بر به بازو فگند

(همان، ۱۲۸۳)

بین تا هم اکنون سرآری زمان!

بدو گفت رستم که تیر و کمان

(همان، ۱۲۹۷)

تنی لرز لرزان، رخی سندروس

کمان را به زه کرد پس اشکیوس

(همان، ۱۳۰۲)

نگه کرد یک تیر دیگر خدنگ

کمان را بمالید رستم به چنگ

(همان، ۱۳۰۵)

به نیرو ز پیل ژیان برترست

کمانش تو دیدی و تیر ایدرست

(همان، ۱۳۳۹)

یکی تیر، پیکان او ده ستیر

زهی بر کمان ستش از چرم شیر

(همان، ۱۳۵۶)

در میدان‌های جنگ، گاه سخن از جنگ‌های تن‌به‌تن است. در این جنگ‌ها از گرز و شمشیر و خنجر و کماند و خشت و ژوبین هر یک به جای خود استفاده می‌شود. (صفا، ۱۳۹۲: ۲۳۲)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

۴.۱.۳.۴. شمشر (تیغ)

شمشیر، پرکاربردترین اسلحه در شاهنامه فردوسی است که البته به نام تیغ هم آمده است. بعضی از شمشیرها از لحاظ اساطیری یا مذهبی جایگاه خاصی دارند؛ مانند شمشیر آشیل در اساطیر و ذوالفقار در اسلام. نام شمشیر در این جنگ، ۴ بار آورده شده است.

یکی رزم سازست خسروپرست
نخست او برد سوی شمشیر دست

(خالقی مطلق، ۱۳۵۶)

دلیران لشکر شدند انجمن
که بودند دانا و شمشیرزن

(همان، ۱۳۷۸)

یک امروز بنگر بدین رزمگاه
که شمشیر بارد از ابر سیاه!

(همان، ۱۳۹۷)

یک امروز بنگر بدین رزمگاه
بر او کرد خواهم بر و تیغ لعل

۵. ۴.۱.۴. گرز

یکی دیگر از سلاح‌های پرکاربرد و مهم دوران گذشته و به‌ویژه شاهنامه، سلاحی سنگین برای نبردهای تن‌به‌تن به نام گرز است که معمولاً دسته‌ای بلند داشته و سری گرد با نوک‌های کوچک تیز و گاهی وزنش ۵۰ منی، ۶۰ منی و ۸۰ منی ذکر شده است (خوش پسند، ۱۳۸۹: ۲۵۷). که در بیشتر مواقع یک ضربه به سر ضربه‌ای کاری بوده است.

این اسلحه با چندین نام دیگر شناخته می‌شود، مانند عمود آهنین یا چوبین، دبوس، گرز، گرز، گاو سر، گاو سار، گاوچهره، گاوروی، سرگرای، گردن شکن و ... (زنجان‌ی ۱۳۸۰: ۸۷۰). نام این جنگ‌افزار در این نبرد، ۳ بار آمده است.

به گرز گران دست برد اشکیبوس
زمین آهنین شد، هوا آبنوس

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

غمی شد ز بیکار دستِ سران

برآهیخت رهام گرزِ گران

(خالقی مطلق، ۱۲۷۵)

اگر بفرنگد بر زمین روز جنگ

نبرگیرد از جای گرزش نهنگ

(همان، ۱۳۵۵)

۶. ۵. ۴. نیزه

نیزه یک چوب تقریباً نازک و بلند بوده که بر سر آن، جسمی مثلثی شکل آهنین و تیز بوده که وسیله‌ای مناسب برای از پا درآوردن حریف بوده است.

نام نیزه در این جنگ ۲ بار آمده است.

سراسر همه نیزه پنداشتند

همه لشکر آن تیر بگذاشتند

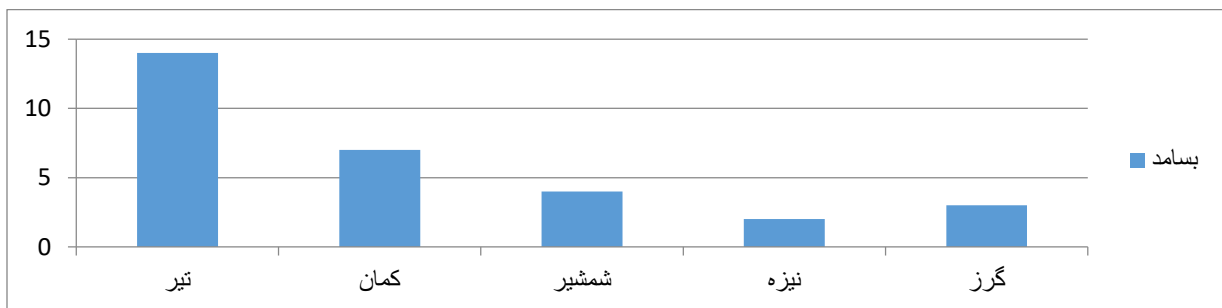
(همان، ۱۳۱۲)

دل کوه در جنگشان اند کیست

کنون نیزه با تیر ایشان یکیست

(همان، ۱۳۱۶)

نمودار شماره ۱، بسامد جنگ‌افزارهای دسته‌ی اول

۷. ۲. ۴. جنگ‌افزارهای دسته دوم

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

۸. ۴.۲.۱. خفتان

نوعی جامه نبرد بوده که از ابریشم یا پشم گوسفند درست شده است تا زمانی که با شمشیر به آن ضربه‌ای وارد شد، شمشیر بلغزد و جنگجو مجروح نشود.

این زره جنگی در این داستان، ۲ بار آمده است.

به خفتانش بر تیر چون باد بود

جهانجوی در زیر پولاد بود

(همان، ۱۲۷۲)

ز خفتان و جوشن فزون دانش

همی نام ببر بیان خواندش

(همان، ۱۳۶۰)

۹. ۴.۲.۲. گبر

گبر، لباسی است که جنگجویان آن را می‌پوشیدند تا از آسیب سلاح در امان بمانند. رستم گبر را زیر ببر بیان می‌پوشید. نام گبر، ۲ بار آمده است.

همی گردِ رزم اندر آمد بدابر

بشد تیر رهام با خود و گبر

(همان، ۱۲۶۹)

از آن تیزتر شد سرِ جنگجوی

تُبد کارگر تیر بر گبر اوی

(همان، ۱۲۷۳)

۳. ۴.۲.۳. جوشن

در فرهنگ لغت دهخدا در ذیل واژه‌ی جوشن آمده است: «جوشن» [جَ / جُوش] (۱) خفتان. (مهذب الاسماء). سلاحی باشد غیر زره چه زره تمام از حلقه است و جوشن حلقه و تنگه‌ی آهن هم باشد. این سلاح که تن‌پوش مبارزان بود، در داستان نبرد رستم و اشکبوس ۲ بار به کار رفته است:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

به رزم اندر آید، بپوشد زره

یکی جوشن از بر ببندد گره

(خالقی مطلق، ۱۳۵۸)

همی نام ببریان خواندش

ز خفتان و جوشن فزون دانش

(همان، ۱۳۶۰)

۴.۲.۴. بیریان

بیر بیان یکی از پوشش‌های جنگی رستم است که فقط به خود او اختصاص دارد و تن‌پوش وی در نبرد بود. نام بیر بیان در این داستان یک بار آورده شده است.

همی نام بیر بیان خواندش

ز خفتان و جوشن فزون دانش

(همان، ۱۳۶۰)

همان‌گونه که از معنای بیت بالا قابل دریافت است، بیر بیان نسبت به خفتان و جوشن به‌عنوان دو تن‌پوش جنگی بسیار محکم، برتری دارد. راجع به جنس این تن‌پوش رزمی پژوهشگران نظرات متفاوتی دارند. برخی آن را از جنس پوست اکوان دیو یا پوست پلنگ، (دهخدا، ذیل توضیحات بیر بیان) می‌دانند و برخی از جنس قندز (باقری، ۱۳۸۴: ۷۰۳) و برخی معتقدند که جبرئیل این جامه را از بهشت آورده است (دهخدا، ذیل توضیحات بیر بیان).

البته در بیت ۱۳۵۹ به‌وضوح نقل شده که بیر بیان از پوست پلنگ تهیه و ساخته شده است:

یکی جامه دارد ز چرم پلنگ

بپوشد ز بر و اندر آید به جنگ

(خالقی مطلق، ۱۳۵۹)

بیت ۱۳۶۱ چندین ویژگی بیر بیان را گفته است:

نسوزد در آتش، نه در آب تر

شود، چون بپوشد بر آیدش پر

(همان، ۱۳۶۱)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

در این بیت به ویژگی‌های سبکی ببر بیان و نیز در آتش نسوختن و در آب تر نشدنش اشاره شده است و رستم زمانی که آن را می‌پوشد، چست و چابک می‌شود و گفته شده که هیچ سلاحی بر آن کارگر نیست و به عبارتی رستم با پوشیدن ببر بیان، روپین تن می‌شود؛ البته برخی با این نظرات مخالف هستند و معتقدند که این ابیات با مبالغه همراهند و در اصل چیزی شبیه این ویژگی‌ها بوده است؛ به عنوان مثال، سجاد آیدنلو با آوردن دلایلی، معتقد است که ببر بیان، خیس می‌شود، سلاح‌ها بر آن کارگر هستند و اگر رستم آسیب نمی‌بیند به سبب وجود زره‌هایی است که قبل از آن می‌پوشد و به نوعی روپین تن می‌شود (رک: آیدنلو، ۱۳۷۸:).

۵.۲.۴. خود (کلاه خود)

خود، از جمله تن‌پوش‌های دفاعی است که از سر تا نواحی پشت گردن را تا دو گوش و بینی جنگجو محافظت می‌کرد. نام خود، ۱ بار در این داستان آمده است.

همی گردِ رزم اندر آمد بدابر

بشد تیر رهام با خود و گبر

(خالقی مطلق، ۱۲۶۹)

۶.۲.۴. کمربر (کمر بند)

کمر بند، بندی از جنس چرم است که جنگجویان با بستن آن به دور کمرشان بعضی جنگ‌افزارها را (از جمله خنجر، تیر دان، شمشیر و ...) به آن آویزان کرده و حمل می‌کردند. کمر بند در نبردها، نقش مهمی داشته است، به طوری که هرگاه دو جنگجو هم‌ه‌ی جنگ‌افزارها را به کار گرفتند و نتوانستند که حریف را پای در آورند، ناگزیر، «از اسب‌ها فرود می‌آیند و به کشتی دست می‌زنند» (صفا، ۱۳۹۲: ۲۳۲) و با گرفتن کمر بند حریف، سعی می‌کند شخص مقابل را از زمین بلند کرده و به زمین بزنند. «بستن کمر بند توسط بزرگان و پهلوانان، امری حائز اهمیت بوده است تا جایی که بستن کمر بند نشانه‌ای از اقتدار، شهامت و روحیه جنگجویی یک فرد به حساب می‌آمد.» (خوش پسند ۱۳۸۹: ۲۳۸).

به بند کمربر بزد تیر چند

کمان را به زهر به بازو فگند

(خالقی مطلق، ۱۳۹۳: ۱۲۸۲)

نمودار شماره ۲، بسامد استفاده از جنگ‌افزارهای نوع دوم

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۴.۳. جنگ افزارهای دسته سوم

۴.۳.۱. بوق

بوق، نوعی ساز بادی ساخته شده از استخوان حیوانات یا فلزات است که قبل از شروع جنگ به صدا درآورده می‌شد تا شروع جنگ را اعلام کرده و همراه این ساز، سازهای دیگری مانند کوس نواخته می‌شد تا هم‌زمان هول و هراس در دل دشمن انداخته شود. این واژه در این رزم، یک بار آمده است

بر آمد ز هر دو سپه بوق و کوس

برآویخت رهام با اشکیبوس

(همان، ۱۲۷۰)

۴.۳.۲. کوس

ساز طبل مانند که به شکل یک کاسه و از جنس گل یا فلز بوده و از بزرگ‌ترین سازه‌های کوبه‌ای بوده و مانند بوق که قبل از شروع جنگ به صدا درآورده می‌شد تا شروع جنگ را اعلام کرده و همراه این ساز، سازهای دیگری نواخته می‌شد تا هم‌زمان هول و هراس در دل دشمن انداخته شود. این ساز، ۲ بار آمده است.

همی بر خروشید برسان کوس

دلیری کجا نام او اشکیبوس

(همان، ۱۲۷۷)

بر آمد ز هر دو سپه بوق و کوس

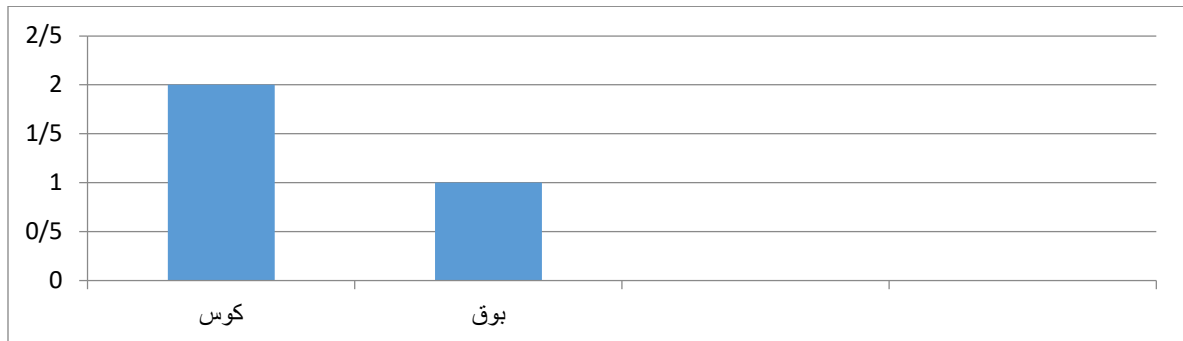
برآویخت رهام با اشکیبوس

(همان، ۱۲۷۰)

نمودار شماره‌ی ۳ بسامد استفاده از جنگ‌افزارهای نوع سوم

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

۴.۴ جنگ افزارهای دسته چهارم

۴.۴.۱ عنان

عنان وسیله‌ای است که به دهنه اسب می‌بندند تا سوار بتواند اسب را هدایت و کنترل کند.

نام عنان در این رزم، ۱ بار آمده است

کُشانی بخندید و خیره بماند
عنان را گران کرد و او را بخواند

(همان، ۱۲۸۴)

۴.۴.۲ نعل

نعل، ابزاری فلزی بود که بر سم اسبان می‌کوبیدند تا در برابر صدمه‌ی سنگ و ... مصون بماند.

این جنگ افزار، ۱ بار در این داستان آمده است.

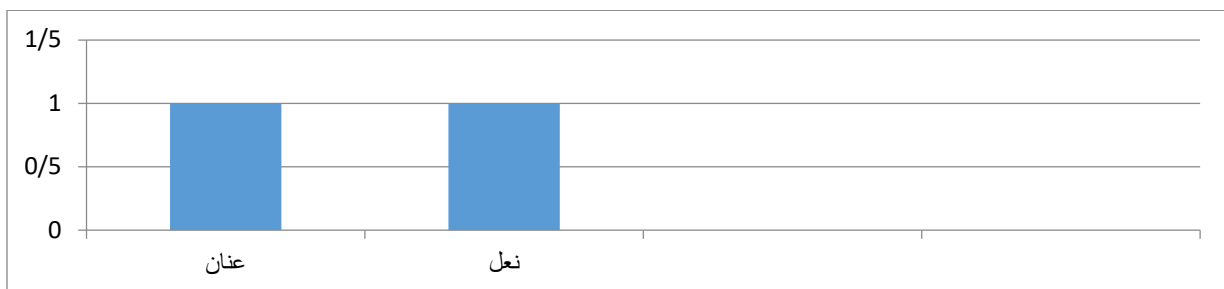
همی آتش افروزد از سنگ و نعل
نیارآمد از بانگ هنگام جنگ

(همان، ۱۳۶۳)

نمودار شماره‌ی ۴ بسامد استفاده از جنگ‌افزارهای نوع چهارم

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

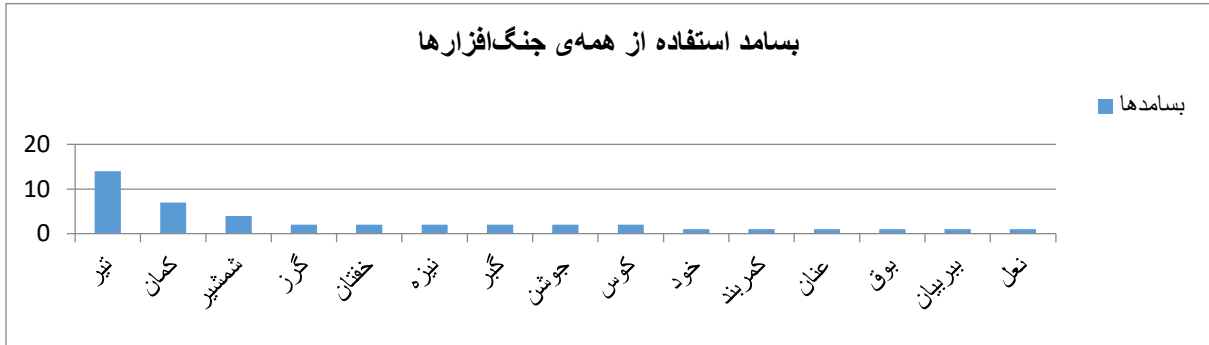
The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

نمودار شماره‌ی ۵ بسامد استفاده از همه‌ی جنگ‌افزارها

نام جنگ‌افزار	تعداد	درصد
تیر	۱۴	۳۱/۱۱ درصد
کمان	۷	۱۵/۵۵ درصد
شمشیر	۴	۸/۸۸ درصد
گرز	۳	۶/۶۶ درصد
نیزه	۲	۴/۴۴ درصد
خفتان	۲	۴/۴۴ درصد
گبر	۲	۴/۴۴ درصد
جوشن	۲	۴/۴۴ درصد
بیر بیان	۲	۴/۴۴ درصد
خود	۱	۲/۲۲ درصد
کمر بند	۱	۲/۲۲ درصد
کوس	۲	۴/۴۴ درصد
بوق	۱	۲/۲۲ درصد
Enan	۱	۲/۲۲ درصد
Nal	۱	۲/۲۲ درصد

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

۵. نتیجه

همان‌طور که مشاهده می‌شود دو سلاح تیر و کمان از همه جنگ‌افزارهای استفاده شده بیشتر تکرار شده است، چندین دلیل برای این تکرارها وجود دارد

۱- زمانی که رستم برای نبرد با اشکبوس به میدان رفت، رخس را با خود نبرد چون رستم از جنگی دیگر بازمی‌گشت و رخس خسته بود و برای استفاده بیشتر جنگ‌افزارهایی که مخصوص نبرد تن‌به‌تن هستند، جنگجو باید سوار بر اسب باشد
۲- هدف رستم از اینکه فقط با تیر و کمان به میدان رفت و فقط دو تیر پهلوانشان را از بین برد، خرد کردن و تضعیف کردن روحیه تورانیان بوده است.

۳- هدف دیگر رستم در پیروز شدن در این جنگ فقط با تیر و کمان، کمرنگ کردن ننگ فرار رهام از میدان نبرد بوده است. پس می‌توان نتیجه گرفت که تیر از مهمترین اجزای داستان و مهمترین جنگ افزار نیز در این داستان بوده است.

منابع

- آیدنلو، سجاد. (۱۳۷۸). *رویکردی دیگر به بربیان*، نامه پارسی، سال ۴، ش ۴: ۱۷-۵.
- باقری، مهری. (۱۳۶۵). *ببر بیان، آینده*، سال ۱۲، شماره ۳-۱: ۶-۱۹.
- خوش پسند، دنیا. (۱۳۸۹). *فرهنگ جنگ‌افزار در شاهنامه فردوسی*، ویراستار علمی عطاالله کوپال، تهران: نشر داستان.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۹۲). *حماسه‌سرایی در ایران از قدیمی‌ترین عهد تاریخی تا قرن چهاردهم هجری*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۹۳). *شاهنامه*، پیرایش جلال خالقی مطلق، دوجلدی، تهران: انتشارات سخن.
- زنجانی، محمود، (۱۳۸۰). *فرهنگ جامع شاهنامه*، تهران: انتشارات عطایی.